

## Peri Istorias

Vol 11 (2023)

Περί Ιστορίας

ΙΟΝΙΟΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

### Περί Ιστορίας

11



ΚΕΡΚΥΡΑ 2023

Στοιχεία για τις κερκυραϊκές βαρονίες “Sancto Ippolito, Altavilla e Brunelli, detta dell’ Erizzo” και “Erizzo-Σινιές”.

Παρασκευή Κουρή

doi: [10.12681/p.i..39679](https://doi.org/10.12681/p.i..39679)

#### To cite this article:

Κουρή Π. (2024). Στοιχεία για τις κερκυραϊκές βαρονίες “Sancto Ippolito, Altavilla e Brunelli, detta dell’ Erizzo” και “Erizzo-Σινιές”. *Peri Istorias*, 11, 11–35. <https://doi.org/10.12681/p.i.39679>

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΚΕΡΚΥΡΑΪΚΕΣ ΒΑΡΟΝΙΕΣ «SANCTO IPPOLITO, ALTAVILLA E BRUNELLI, DETTA DELL'ERIZZO» ΚΑΙ «ERIZZO-ΣΙΝΙΕΣ»

**Σ**το παρόν άρθρο θα επιχειρήσω να παρουσιάσω νέα στοιχεία για τους κυρίους δύο κερκυραϊκών βαρονιών, στην επωνυμία των οποίων αναφέρεται το όνομα Erizzo. Πρόκειται για τις βαρονίες «Sancto Ippolito, Altavilla e Brunelli, detta dell'Erizzo» και «Erizzo-Σινιές». Όπως είναι επόμενο, ζητήματα που αφορούν στον τρόπο εκμετάλλευσης των βαρονικών αγαθών και στις σχέσεις βαρόνων και καλλιεργητών θα θιγούν μόνο στον βαθμό που αυτό είναι απαραίτητο για την κατανόηση των πορισμάτων της έρευνάς μου.

Η βαρονία «Sancto Ippolito, Altavilla e Brunelli, detta dell'Erizzo» είναι περισσότερο γνωστή ως βαρονία «Vitturi» (και στα ελληνόγλωσσα τεκμήρια Βιττούρι ή Βιττούρη)<sup>1</sup>. Όπως φαίνεται από την ονομασία, η βαρονία αυτή ανήκε αρχικά στις οικογένειες de Sancto Ippolito και de Altavilla, μέλη της φεουδαρχικής ελίτ που εγκαταστάθηκαν στην Κέρκυρα επί Ανδηγαυών και εξακολούθησαν να ελέγχουν τα τοπικά πράγματα επί τουλάχιστον δύο αιώνες ακόμη.

Η οικογένεια de Sancto Ippolito πρωτοεμφανίζεται στην Κέρκυρα με τον Bernardo, που διορίστηκε το 1299 «Castellanus Castri Novi» (του Νέου Κάστρου)<sup>2</sup>. Το 1381 ο Ιάκωβος de Baux παραχώρησε στον Adam de Sancto Ippolito τα φεουδαλικά αγαθά ετήσιας απόδοσης 20 ουγκιών χρυσού, που είχαν ήδη παραχωρηθεί στους προγόνους του από τον Φίλιππο Α΄ του Τάραντα, και επιπλέον τα εισοδήματα από τη λίμνη των Κορισίων και από

---

1. Βλ. Ν. Καραπιδάκης, «Τα κατάστιχα των αναγραφών του Αρχείου Εγγωρίου Διαχειρίσεως στο Ιστορικό Αρχείο Κέρκυρας», *Δελτίον Αναγνωστικής Εταιρίας Κερκύρας* 19 (1982), σ. 189-201.

2. Καθεμιά από τις δύο κορυφές του Παλαιού Φρουρίου της Κέρκυρας είχε τη δική της οχύρωση και αποτελούσε ένα ξεχωριστό κάστρο. Τα κάστρα αυτά ονομάζονταν «Castrum Veter» (Παλιό Κάστρο) και «Castrum Novum» («Νέο Κάστρο»). Επίσης, υπήρχε ένα τρίτο κάστρο στο δυτικό τείχος, που ονομαζόταν «Κάστρο της Σιδηράς Πύλης» («Castrum Porte Ferri»).

το νησί των Παξών, ως φεουδαλική πρόσοδο συνολικής ετήσιας απόδοσης 100 ουγκιών. Τα φεουδαλικά αυτά δικαιώματα επικυρώθηκαν από τον Κάρολο Γ' του Δυρραχίου το 1382 ως ανταπόδοση για τη συμβολή του Adam στην αποκατάσταση της βασιλικής εξουσίας στην Κέρκυρα.<sup>3</sup>

Η οικογένεια de Altavilla, σικελικής καταγωγής, εγκαταστάθηκε στην Κέρκυρα το 1326 με τον Donato, ο οποίος χρημάτισε Castellanus Porte Ferri<sup>4</sup> και δικαστής. Γνωρίζουμε ότι ο εγγονός του Donato, Giulio de Altavilla, είχε λάβει φεουδαλικά αγαθά. Ένας άλλος εγγονός του Donato, ο Riccardo, έλαβε επίσης φεουδαλικά αγαθά και προσόδους από τη βασίλισσα Ιωάννα Α' της Νεαπόλεως για τις υπηρεσίες του και ιδιαίτερα για τη βοήθειά του στην προσπάθειά της να διώξει τον Jaques de Baux από την Κέρκυρα.

Όπως θα φανεί πιο κάτω, τα φεουδαλικά αγαθά της οικογένειας de Sancto Ippolito, κατά τη διάρκεια του 15<sup>ου</sup> αιώνα, πέρασαν στην οικογένεια de Altavilla και στη συνέχεια το σύνολο σχεδόν των φεουδαλικών αγαθών των δύο αυτών οικογενειών πέρασε στην επιφανή βενετική οικογένεια Erizzo μέσω του γάμου της κόρης του Francesco de Altavilla, της οποίας το όνομα δεν γνωρίζουμε, με τον Giovanni Battista (Gianbattista) Erizzo, του οποίου ο πατέρας, ονόματι Antonio, είχε χρηματίσει Βάιλος στην Κέρκυρα. Συγκεκριμένα, το 1503 ο Giovanni Battista παντρεύτηκε την κόρη του Francesco de Altavilla και πήρε ως προίκα από τον πεθερό του «alcuni feudi nell'isola di Corfu [...] con l'obbligo di tener tre cavalli pronti al servizio della repubblica»<sup>5</sup>. Από την παραπάνω διατύπωση και από το γεγονός ότι είχε την υποχρέωση να διατηρεί τρία άλογα στην υπηρεσία της Βενετίας συμπεραίνουμε ότι ο Giovanni Battista Erizzo κληρονόμησε παραπάνω από μία βαρονίες, την ταυτότητα των οποίων θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

Ένα ενδιαφέρον ζήτημα που πρέπει να τονιστεί σ' αυτό το σημείο, είναι το γεγονός της μεταβίβασης μιας κερκυραϊκής βαρονίας από μια οικογένεια που ανήκε στην ανδραγαυική ελίτ σε μια οικογένεια Βενετών πατρικίων. Η περίπτωση αυτή δεν είναι μοναδική και αφορά αρκετές βαρονίες, οι οποίες κατά τη διάρκεια του 15<sup>ου</sup> και του 16<sup>ου</sup> αιώνα περιήλθαν σε οικογένειες Βενετών πατρικίων. Τόσο στην υπό εξέταση περίπτωση όσο και στις υπόλοιπες, είναι σαφές ότι τις βαρονίες αυτές δεν τις παραχώρη-

3. Π. Χιώτης, *Ιστορική έκθεση περί τιμαρίων Κερκύρας*, Κέρκυρα 1865, σ. 10· S. N. Asonitis, «Jacques de Baux, Lord of Corfu: 1381-1382», *Balkan Studies* 28 (1987), σ. 228, 231.

4. Στο ίδιο.

5. Pompeo Litta, *Famiglie celebri di Italia*, Milano, Presso P.E. Giusti, 1819, λήμμα «Erizzo», Tavola II, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8452246r/f2.highres> (τελευταία επίσκεψη 17.12.2022).

σε στους τελευταίους το βενετικό κράτος, αλλά τις απέκτησαν κυρίως ως προίκα, κατ' εφαρμογή των Ασσιζών της Ρωμανίας, που επέτρεπαν την κληρονομική μεταβίβαση των βαρονιών σε θήλεις απογόνους.

Έτσι, οι Βενετοί πατρίκιοι, κατά τη διάρκεια της θητείας τους στην Κέρκυρα σε υψηλά αξιώματα (Βάιλος, Προβλεπτής κ.λπ.) έρχονταν σε επαφή με μέλη της τοπικής ελίτ και συνήπταν γάμους με κόρες των φεουδαρχικών οικογενειών του νησιού. Οι κόρες αυτές ήταν κληρονόμοι δικαιωμάτων πάνω σε βαρονίες, σύμφωνα με τις Ασσίζες της Ρωμανίας, και έτσι οι βαρονίες περνούσαν στους συζύγους τους «γυναικείω ονόματι» (στα λατινικά «uxorio nomine»). Συχνά οι θυγατέρες αυτές είχαν θείους ή πρώτους εξαδέλφους, οι οποίοι αμφισβητούσαν το δικαίωμα της κληρονομικής διαδοχής της βαρονίας από γυναίκες και προσέφευγαν στα δικαστήρια. Οι υποθέσεις αυτές έφτασαν μέχρι το Συμβούλιο των Σαράντα στη Βενετία, το οποίο, όπως είναι αναμενόμενο, δικαίωσε τους Βενετούς πατρίκιους<sup>6</sup>.

Ας επιστρέψουμε τώρα στους Erizzo και τους διαδόχους τους. Τον Giovanni Battista Erizzo διαδέχτηκε ο γιος του, Zuan Alvise, ο οποίος πέθανε χωρίς απογόνους, και το 1595 οι βαρονίες των Erizzo πέρασαν στη βενετική οικογένεια Vitturi. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην αναγραφή του έτους 1644<sup>7</sup> αναφέρεται ως «φεουδατάριος» ο Giovanni Battista Vitturi<sup>8</sup>. Το 1751 ο κύριος των εν λόγω φεουδαλικών αγαθών, πιθανότατα εγγονός ή δισεγγονός του προηγούμενου, ονομαζόταν επίσης Giovanni Battista Vitturi και μπορεί να ταυτιστεί με τον ομώνυμο Γενικό Προβλεπτή Θαλάσσης από το 1749 έως το 1752<sup>9</sup>.

6. Βλ. σχετικά και Σ. Ν. Ασωνίτης, *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια στα τέλη του Μεσαίωνα (1386-1462)*, [Θεσσαλονίκη] 2009, σ. 488-489 και υποσ. 199, στην οποία περιγράφει την υπόθεση της βαρονίας του Ανδρέα Πετρετή, που περιήλθε στον Battista Gritti, σύζυγο της κόρης του Ανδρέα, Hieronima, και τη δικαστική διαμάχη με τον θείο της, Ιάκωβο Πετρετή.

7. ΓΑΚ Ν. Κέρκυρας, Αρχείο Εγγωρίου Διαχειρίσεως (στο εξής ΓΑΚ-ΑΕΔ), Φ. 267: κατάστιχο με την ένδειξη 264β, από το οποίο σώζονται τα φύλλα 1-12 και 126-213. Από την περιοχή της Λευκίμμης απογράφονται μόνο τα Δραγοτινά (φ. 3-12). Τα υπόλοιπα αγαθά της περιοχής της Λευκίμμης ήταν απογεγραμμένα στα φύλλα που έχουν χαθεί.

8. Είναι, πιθανώς, το ίδιο πρόσωπο που απεικονίζεται σε μινιατούρα χειρογράφου (περ. 1600-1625), η οποία αποδίδεται στον Alessandro Merli, με τίτλο «Giovanni Battista Vitturi, Councillor of Venice, swearing an oath before St Mark, with the Virgin and Child looking on», και εναπόκειται στο Victoria & Albert Museum, <http://spenceralley.blogspot.com/2019/06/european-portraits-17th-century-to-19th.html> (τελευταία επίσκεψη 17.12.2022).

9. Βλ. Σ. Θεοτόκης, *Αναμνηστικόν τεύχος της Πανιονίου αναδρομικής εκθέσεως*, Κέρκυρα 1914, σ. 25.

Για το ποιες ακριβώς ήταν οι βαρονίες που πήρε ως προίκα ο Giovanni Battista Erizzo μπορούμε να οδηγηθούμε σε σχετικά ασφαλή συμπεράσματα βασιζόμενοι στις πληροφορίες που μας δίνει το 1760 ο Francesco Grimani στις *Relazioni* του<sup>10</sup>, στον πίνακα που περιέχει στοιχεία για τις 15 βαρονίες του νησιού. Οι πληροφορίες αυτές είναι οργανωμένες σε δύο στήλες, όπου καταχωρίζονται οι κάτοχοι των βαρονιών: στην πρώτη κατά το έτος 1616 και στη δεύτερη το 1748. Όμως, πρέπει να τονιστεί ότι, καθώς θα δειχτεί στη συνέχεια, οι πληροφορίες που καταχωρίζονται στη στήλη που αφορά το 1616, δεν αφορούν αναγκαστικά τη χρονιά αυτή, πράγμα που αποδεικνύεται από τη διασταύρωση των βιογραφικών δεδομένων των αναφερόμενων προσώπων.

Για τις βαρονίες, λοιπόν, που εξετάζουμε εδώ, ο Grimani μάς δίνει τις ακόλουθες πληροφορίες.

Βαρονία «S. Ippolito»: το 1616 συνεισέφερε 2 άλογα με τους ιππείς τους. Για τον κύριό της διαβάζουμε: «Mess. Nicolò Altavilla, che fu di mess. Adamo de S. Ippolito, teneva il Magn. mess. Alessandro Erizzo, che fu del Magn. mess. Gio. Battista». Το παραπάνω αποκωδικοποιείται ως εξής: Τη βαρονία αρχικά είχε ο Nicolò Altavilla, πριν ήταν του Adamo de S. Ippolito, και τώρα την είχε ο Alessandro Erizzo, γιος του «ποτέ»<sup>11</sup> Gio. Battista

Όσον αφορά τον «mess. Alessandro Erizzo», θεωρώ ότι πρέπει να γίνει δεκτή μία διόρθωση. Συγκεκριμένα, όπως είδαμε πιο πάνω, ο Giovanni Battista Erizzo, ο οποίος από τον γάμο του, το 1503, με την κόρη του Francesco de Altavilla, πήρε προίκα «ορισμένα φέουδα» στην Κέρκυρα, είχε έναν και μοναδικό γιο, τον Gianalvise (ή αλλιώς Zuan Alvise), ο οποίος, μάλιστα, παντρεύτηκε το 1526 και δεν άφησε απογόνους<sup>12</sup>. Ας σημειωθεί επίσης ότι με το χριστιανικό όνομα Alessandro δεν συναντάμε κανένα άρρεν μέλος της οικογένειας Erizzo. Πρέπει συνεπώς να δεχθούμε ότι το όνομα Alessandro οφείλεται σε αβλεψία ή σε εσφαλμένη ανάγνωση χειρογράφου και να το διορθώσουμε με το σωστό Zuan Alvise.

Για τον Adam (II) de Sancto Ippolito<sup>13</sup>, που αναφέρεται ως προηγούμενος κύριος της βαρονίας, οι πληροφορίες που αντλούμε από διάφορες πηγές, άμεσες και έμμεσες, μας βοηθούν να σχηματίσουμε αδρομερώς την εξής εικόνα. Εμφανίζεται για πρώτη φορά το 1418, επικεφαλής ενός αγήματος

10. Fr. Grimani, *Relazioni storico-politiche delle isole del mare Jonio*, Venezia 1856, σ. 99-103.

11. Το «ποτέ» τίθεται πριν από το όνομα προσώπου που έχει αποβιώσει.

12. Βλ. το γενεαλογικό δένδρο της οικογένειας Erizzo στην ιστοσελίδα <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8452246r/f2.highres> (τελευταία επίσκεψη 17.12.2022).

13. Πρόκειται πιθανότατα για τον εγγονό του Adam de Sancto Ippolito, που αναφέρθηκε πιο πάνω.

30 πολεμιστών με βαλλίστρες, οι οποίοι στάλθηκαν από τη Βενετία για ενίσχυση της Πάτρας. Το 1423 αυτός και ο πατέρας του, Φιοραμόντε, ζητούν να τους επιτραπεί να κατασκευάσουν ένα μικρό οχυρό στους Παξούς. Το 1432 μαζί με τον «πεθερό» του, κατά τον Jacoby<sup>14</sup>, τον Perotto de Altavilla (γιο του Riccardo I), διακρίνονται στην άμυνα της πόλης της Κέρκυρας ενάντια στους Γενουάτες<sup>15</sup>. Το 1449 στέλνεται δύο φορές από τον Βάιλο της Κέρκυρας στη Λευκάδα, για να επηρεάσει τον ανήλικο τότε Λεονάρδο Γ' Τόκκο υπέρ των Βενετών, αποστολή που δεν στέφθηκε με επιτυχία<sup>16</sup>. Το 1455 η βενετική Γερουσία διέταξε τον Βάιλο της Κέρκυρας να τον καλέσει για να πείσει τον Σίμωνα Ζεβεβίση, με τη συνδρομή συγγενών και φίλων του τελευταίου στην Κέρκυρα<sup>17</sup>, να αποπέμψει τους Αραγωνίους από το Στροβίλι<sup>18</sup>. Αυτή είναι και η τελευταία εμφάνιση του Adam II στις πηγές. Δεν γνωρίζουμε αν ήταν παντρεμένος. Πάντως δεν άφησε απογόνους. Έτσι, τα φεουδαλικά αγαθά του πέρασαν στον Riccardo II de Altavilla, σύζυγο της αδελφής του. Στη συνέχεια, καθώς ούτε ο Riccardo II είχε παιδιά, τα φεουδαλικά αγαθά του Adam II πέρασαν στον πρώτο εξάδελφο του Riccardo II, Nicolo de Altavilla και κατόπιν στον γιο του Nicolo, Francesco de Altavilla<sup>19</sup>.

Βαρονία «Brunelli»: το 1616 συνεισφέρει επίσης 2 άλογα και όσον αφορά τους κυρίους της διαβάζουμε: «Mess. Luca de Gotti, tenuto per la mettà di presentar un cavallo il Magn. mess. Z. Alvise Erizzo e l' altra mettà un altro cavallo la Mad. Canala del Magn. Bollani, appar effectuati due pagamenti per il primo nel 1660 30 Settembre di Duc in. L. 399; e per il secondo nel 1664, 12 Aprile dal Sarandari L. 399 – in tutto Duc 120.» (Του Luca de Gotti την είχε κατά το ήμισυ, με την υποχρέωση να παρουσιάζει

14. «Beau-pere» είναι ο όρος στο κείμενο του Jacoby (βλ. την επόμενη υποσ.). Δυστυχώς δεν έχω τη δυνατότητα να ανατρέξω στην πηγή όπου παραπέμπει. Σύμφωνα με το γενεαλογικό δένδρο που παρατίθεται πιο κάτω, ο Perotto de Altavilla ήταν πεθερός της αδελφής του Adam.

15. D. Jacoby, *La féodalité en Grèce médiévale. Les "Assises de Romanie". Sources, application et diffusion*, Paris 1971, σ. 261.

16. Σ. Ασωνίτης, «Σχέσεις της βενετικής διοίκησης της Κέρκυρας με τις ηγεμονίες του Ιονίου (1386-1460)», *Περί Ιστορίας* 2 (1999), σ. 25-53.

17. Όπως προκύπτει από το γενεαλογικό δένδρο της οικογένειας de Altavilla, που παρατίθεται, και ο ίδιος ο Adam II ανήκε στον κύκλο των συγγενών και φίλων του Ζεβεβίση, δεδομένου ότι η αδελφή του Σίμωνα, Μαρία Ζεβεβίση, είχε παντρευτεί τον Perotto II de Altavilla.

18. Για τον Σίμωνα Ζεβεβίση και το Στροβίλι βλ. Ασωνίτης, «Σχέσεις της βενετικής διοίκησης».

19. Βλ. παρακάτω, το γενεαλογικό δένδρο των Altavilla και των διαδόχων τους.

ένα άλογο ο μεγαλειότατος μισέρ Ζ. Alvise Erizzo και το άλλο ήμισυ ένα ακόμη άλογο η κυρία Canala του μεγαλειότατου Bollani. Φαίνεται ότι πραγματοποιήθηκαν δύο πληρωμές, για τον πρώτο (= τον Erizzo) στις 30 Σεπτεμβρίου 1660, 399 λίρες, και για τον δεύτερο στις 12 Απριλίου 1664, από τον Σαραντάρη, 399 λίρες – σύνολο 120 δουκάτα).

Καθώς προκύπτει από την παραπάνω εγγραφή, από τον 16<sup>ο</sup> αιώνα η βαρονία αυτή αποτελούσε ένα ενιαίο σύνολο, που ανήκε όμως σε δύο δικαιούχους: τους διαδόχους της Zuanna de Altavilla και τους διαδόχους του Nicolo de Altavilla.

Συγκεκριμένα, από την εγγονή του Riccardo I de Altavilla, Zuanna, και τον σύζυγό της, Luca Digotti, η μισή βαρονία πέρασε, γύρω στο 1500, στον Φεδερίγο Ράλλη, μέλος του πελοποννησιακού κλάδου της επιφανούς οικογένειας των Ράλλη του Βυζαντίου, που είχε υπηρετήσει ως «stradioto» τους Βενετούς και, μετά την κατάκτηση της Πελοποννήσου από τους Οθωμανούς, πέρασε στην Κέρκυρα. Η οικογένεια Ράλλη κατείχε τη βαρονία επί τρεις γενιές και από την περίοδο αυτή έμεινε η ονομασία «της Ράλλαινας», που απαντάται στην ύπαιθρο του νησιού κατά τον 17ο αιώνα. Στη συνέχεια πέρασε με επιγαμίες διαδοχικά στις βενετικές οικογένειες Bollani και Da Canal και στις κερκυραϊκές Σαραντάρη και Θεοτόκη Ανδρουτσέλη.

Το άλλο μισό της βαρονίας το πήρε ως προίκα ο Giovanni Battista (Gianbattista) Erizzo, τον οποίο κληρονόμησε, καθώς ήδη είδαμε, ο γιος του, Zuan Alvise Erizzo.

Για να γίνουν πιο ξεκάθαρα τα σχετικά με το ιδιοκτησιακό καθεστώς της βαρονίας Brunelli, παραθέτουμε αφενός το γενεαλογικό δέντρο της οικογένειας de Altavilla ακολουθώντας τους κλάδους που κατείχαν τη βαρονία μέχρι τον 17<sup>ο</sup> αιώνα, και αφετέρου το εισαγωγικό μέρος της αναγραφής της βαρονίας του 1632<sup>20</sup>:

*In Christi nomine Amen, Anno della Sua incarnattione 1632. Adi 10 del mese di Giugno giorno di Domenica, in pertinenza del casal Brinilla, e comparso il presente Sr Petro Metaxa, come affituale della Baronie dell Ill(ustrissimo) Sr Giova(nni) Batt(ista) Vitturi, nominata dell'Erizzo, et il presente Sr Andrea Theottochi, c(ome) c(ommeso) della lui madona Sra Sallomi, moglie del qm Sr Zorzi Sarandari, come tutrice delli suoi figli, per n(omin)e della Baronie dell' heredità del sudetto Sr Sarandari, nom(in)ata dell' alta oliva et della Rallena li sud(et)ti Honorati comparvero in se nel su(det)to Casal per far Anagraffi nelli beni di dette baronie. [...]*

20. ΓΑΚ-ΑΕΔ, Φ. 2599.

(= Εν ονόματι του Χριστού, Αμήν. Έτος από εσσαρκώσεώς Του, 1632. Ημέρα 10 του μηνός Ιουνίου, Κυριακή. Στην περιοχή του χωριού Μπρινίλλα<sup>21</sup> εμφανίστηκε ο παρών Σινιόρ Πέτρος Μεταξάς, ως ενοικιαστής της Βαρονίας του Εκλαμπρότατου Σινιόρ Giovanni Battista Vitturi, ονομαζόμενης dell'Erizzo, και ο παρών Σινιόρ Ανδρέας Θεοτόκης, ως πληρεξούσιος της πεθεράς του, Σινιόρας Σαλώμης, συζύγου του ποτέ Σινιόρ Τζώρτζη Σαραντάρη, κηδεμόνα των παιδιών της, εξ ονόματος της Βαρονίας της κληρονομιάς του προαναφερθέντος Σινιόρ Σαραντάρη, ονομαζόμενης dell'alta oliva<sup>22</sup> και della Rallena. Οι προαναφερθέντες Αξιότιμοι εμφανίστηκαν αυτοπροσώπως στο προαναφερθέν Χωριό για να κάνουν Αναγραφή των αγαθών των προαναφερθεισών βαρονιών. [...])

Σύμφωνα με το κείμενο της αναγραφής, αυτής η βαρονία είχε αγαθά στα χωριά Μπρινίλλα, Ζυγονό, Άγιο Ματθαίο, Χλωμό, Αργυράδες, Βιταλάδες, Δραγοτινά, Σπαρτερό και Ποδαριώνες.

Ένα ζήτημα που τίθεται είναι η προέλευση της ονομασίας της βαρονίας Brunelli. Θα πιθανολογούσε κάποιος ότι οφείλεται, όπως και στις υπόλοιπες κερκυραϊκές βαρονίες, στο οικογενειακό όνομα κάποιου από τους κατόχους της. Όμως, καθώς προκύπτει, αφενός δεν υπήρξε κανένας κύριος της βαρονίας με αυτό το όνομα και αφετέρου το οικογενειακό όνομα Brunelli δεν αναφέρεται πουθενά αλλού στις πηγές, πρωτογενείς και δευτερογενείς, από την Κέρκυρα του 15<sup>ου</sup> αιώνα. Εξάλλου, κι αυτό είναι ακόμη πιο αξιοπρόσεκτο, οι Brunelli δεν ήταν οικογένεια Βενετών και μάλιστα πατρικίων. Θεωρώ λοιπόν ότι η ονομασία αυτή προέρχεται από το όνομα του χωριού Μπρινίλλας, που γράφεται και Μπρυνίλλας, και στα Ιταλικά Brinilla και Brunilla. Εξάλλου, το χωριό αυτό ήταν το κέντρο της βαρονίας, όπως προκύπτει από το γεγονός ότι εκεί αρχίζει η αναγραφή της. Πιθανόν να επιλέχτηκε αυτή η ονομασία –και όχι οι ονομασίες Altavilla ή Ράλλη, που αναφέρονται στην αναγραφή– για να αποφεύγεται η σύγχυση, δεδομένου ότι στους καταλόγους των βαρονιών υπήρχαν ήδη οι βαρονίες Altavilla και Ράλλη-Φραγκόνη από τον 15<sup>ο</sup> και 16<sup>ο</sup> αιώνα αντίστοιχα<sup>23</sup>.

Αξίζει, τέλος, να αναφέρουμε ότι στην αναγραφή του 1644, ενώ αναφέρεται ως «φεουδατάριος» ο Giovanni Battista Vitturi, στο τέλος της

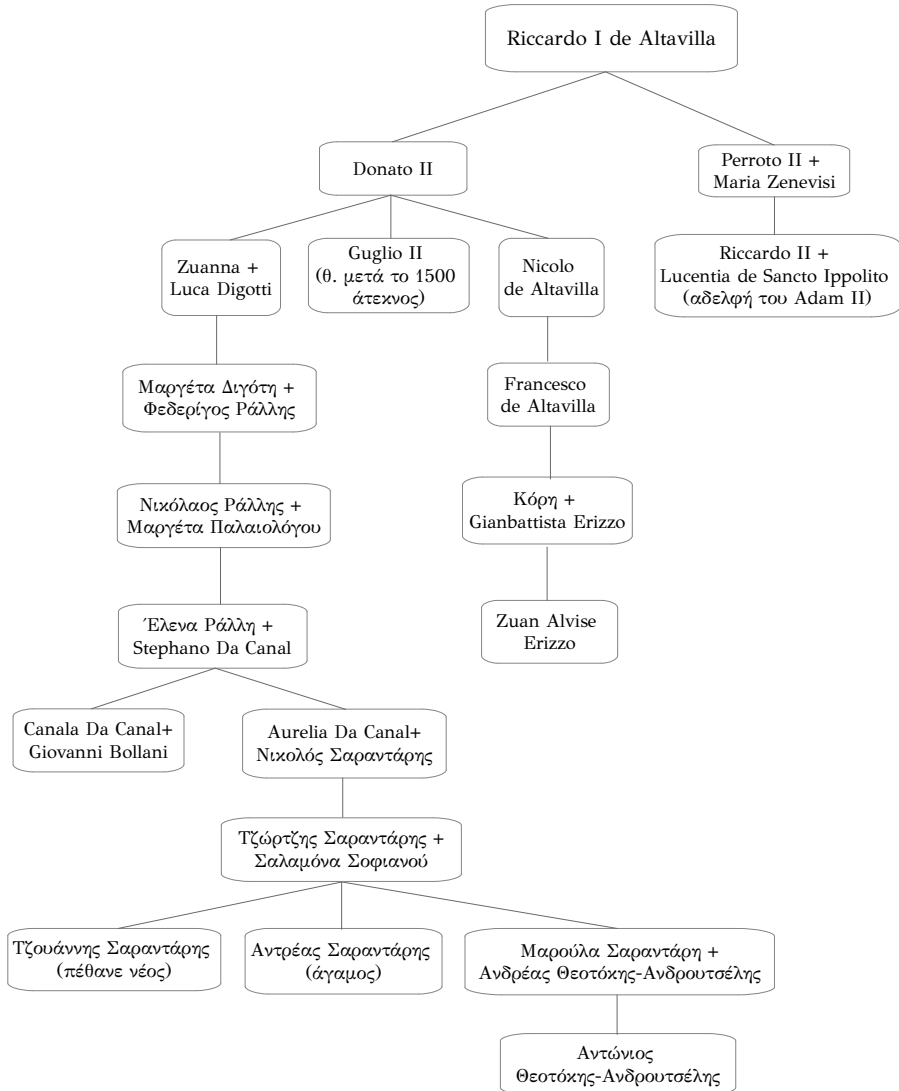
21. Πρόκειται για το εγκαταλελειμμένο σήμερα χωριό Πρινίλλα, που βρισκόταν κοντά στα Βραγκανιώτικα.

22. Είναι προφανές ότι η ονομασία «dell'alta oliva» είναι παραφθορά της ονομασίας «de Altavilla».

23. Βλ. Grimani, *Relazioni*, σ. 99-103· Χιώτης, *Ιστορική έκθεσις*, σ. 11, 12· Καραπιδάκης, «Τα κατάστιχα», σ. 200.



ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΚΟ ΔΕΝΔΡΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ALTAVILLA



απογραφής των αγαθών της βαρονίας στα Δραγοτινά βεβαιώνεται ότι όλα τα δοσίματα από αυτή την περιοχή ανήκουν κατά το ήμισυ στην κληρονομιά του ποτέ Sr Zorzi Sarandari<sup>24</sup>, πράγμα για το οποίο δεν υπάρχει η παραμικρή μνεία στην αναγραφή του 1752. Η παράλειψη αυτή, η οποία στην ουσία αποτελεί αποκλεισμό των κληρονόμων του Σαραντάρη από τα δικαιώματά τους, μπορεί ίσως να αποδοθεί στο αξίωμα του Vitturi, που, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, τη χρονιά αυτή ήταν Γενικός Προβλεπτής Θαλάσσης.

Η βαρονία Altavilla: το 1616: «Mess. Guglio de Donato, obbligati di Magn. mess. Vincenzo Gritti, e Magn. Mess. Z. Alvisè Erizzo tra tutti due di presentar un cavallo» (= του Guglio de Donato, είναι υποχρεωμένοι ο μεγαλύτερος μισέρ Vincenzo Gritti και ο μεγαλύτερος μισέρ Z. Alvisè Erizzo από κοινού να παρουσιάζουν ένα άλογο). Είναι προφανές ότι πρόκειται για τη βαρονία «de Guglio de Altavilla de Donato», την οποία δημιούργησαν το 1445 οι βαρόνοι Πετρετίν συνενώνοντας τμήμα των φεουδαλικών αγαθών τους με τμήμα των αγαθών του Adam II de Sancto Ippolito στη λίμνη των Κορισσίων<sup>25</sup>. Η βαρονία αυτή, σύμφωνα με τον κατάλογο του Grimani, ανήκε από κοινού στον διάδοχο των Πετρετίν, Vincenzo Gritti, και στον διάδοχο των de Sancto Ippolito και Altavilla, Zuan Alvisè Erizzo, οι οποίοι ήταν υποχρεωμένοι να διατηρούν, και ο δύο μαζί, ένα πολεμικό άλογο.

Ας τονιστεί όμως ότι στον κατάλογο του Grimani, στη στήλη που αφορά το 1748, το μισό της βαρονίας Altavilla, που ανήκε στον διάδοχο των Πετρετίν, Ανδρέα Χαλικιόπουλο του ποτέ Στέλιου, είχε ήδη ενσωματωθεί στη βαρονία «Πετρετίνα ή Γρίττα»<sup>26</sup>. Εύλογα, λοιπόν, μπορούμε να υποθέσουμε ότι το άλλο μισό ανήκε πλέον αποκλειστικά στους Erizzo και στους διαδόχους τους, τους Vitturi, πράγμα που αποδεικνύεται από το ότι στην αναγραφή του 1752, που αφορά τα αγαθά της βαρονίας Vitturi στο νότιο τμήμα του νησιού, με εξαίρεση τις περιοχές όπου τα δοσίματα μοιράζονται οι Vitturi με τους κληρονόμους του Σαραντάρη (δηλαδή στην

24. ΓΑΚ-ΑΕΔ, Φ. 267, φ. 5ν: «[...] Vechiardi et pratici confirmono che dalli sopradetti loci signo la mitta del sopradetto Baron, et l' altra mitta signo all' heredita del qm. S. Zorzi Sarandari [...]»

25. Ασωνίτης, *Η Κέρκυρα και τα ηπειρωτικά παράλια*, σ. 463.

26. Πρόκειται για βαρονία της οικογένειας Πετρετίν, η οποία για ένα διάστημα, τον 15° και 16° αιώνα, ανήκε στην οικογένεια των Βενετών πατρικίων Gritti, λόγω του γάμου της Hieronima, κόρης του Andrea Petretin με τον Battista Gritti. Να σημειωθεί εδώ ότι οι κερκυραϊκές βαρονίες έπαιρναν συχνά το όνομά τους από το θηλυκό γένος του ονόματος της οικογένειας που τις κατείχαν· έτσι προκύπτει η ονομασία «Βαρονία Γρίττα ή Πετρετίνα».

πρώην βαρονία Brunelli), στην περιοχή της λίμνης των Κορισσίων τα δασήματα ανήκουν αποκλειστικά στους Vitturi<sup>27</sup>.

Καταλήγουμε, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι η βαρονία που το 1751-1752 απογράφηκε ως ενιαία βαρονία, που ανήκε στον Giovanni Battista Vitturi και η οποία προηγουμένως λεγόταν «dell'Erizzo», αποτελεί στην πραγματικότητα τη συνένωση τριών διαφορετικών βαρονιών, της S. Ippolito, της Brunelli και της Altavilla, οι οποίες δόθηκαν ως προίκα στον Erizzo, η πρώτη ολόκληρη και οι άλλες δύο κατά το ήμισυ «εξ αδιαιρέτου».

Σύμφωνα με την παραπάνω αναγραφή, η βαρονία Vitturi είχε στις περιοχές του Αγείρου, του Όρους και της Μέσης μικρότερες ή μεγαλύτερες εκτάσεις στις περιφέρειες των χωριών Βελονάδες, Κουναβάδες, Ραχιτάδες, Αρμενάδες, Καβαδάτες, Μαγουλάδες, Βουνιώτες, Αυλιώτες, Περουλάδες, Αγραφοί, Μαλακιοί, Μεσαριά και Κοφοχειλάδες, Άγιος Αθανάσιος, Πάγοι, Ραφαλάδες, Αρκαδάδες, Χωρεπίσκοποι, Βαλανιό, Σωκράκι, Επίσκεψη, Στρινίλας, Ομαλή, Σκριπερό, Γαρδελάδες, Λιαπάδες. Στην περιοχή της Λευκίμης είχε αγαθά στα χωριά Μπρινίλλα, Ζυγονό, Μπραγανιώτικα, Χλωμοτιανά, Πάνω και Κάτω Σπήλαιο, Χλωμός, Βιταλάδες, Περιβόλι, Σπαρτερό και Ποδαριώνες, Δραγοτινά και Μελίκια. Τέλος, η αναγραφή περιέχει επιπεδογραφίες των κτημάτων της βαρονίας στις περιφέρειες των χωριών αυτών.

---

27. Στο σημείο αυτό, για να γίνουν κατανοητά τα όσα περίπλοκα εκτίθενται, είναι αναγκαία μια σύντομη παρέκβαση σχετικά με τα φεουδαλικά αγαθά της οικογένειας Πετρετίν. Η οικογένεια αυτή είχε δύο βαρονίες. Η μία είχε παραχωρηθεί στους Πετρετίν από τη βασίλισσα Ιωάννα Α' και είναι γνωστή ως «φέουδο της Κορακιάνας». Είχε αγαθά στις βαϊλαρχίες της Μέσης και του Αγείρου, με επίκεντρο τα χωριά Κορακιάνα και Σωκράκι. Η δεύτερη είναι η βαρονία «De Gulio de Altavila de Donato», που, όπως ήδη είπαμε, δημιουργήθηκε το 1445 με τη συνένωση των φεουδαλικών κτημάτων του Γούλιο δε Αλταβίλλα, που είχε κληρονομήσει η οικογένεια Πετρετίν, με τμήμα των φεουδαλικών αγαθών που είχε λάβει το 1381 ο Adam de Sancto Ippolito στη λίμνη των Κορισσίων. Τα αγαθά της βαρονίας αυτής βρίσκονταν στη βαϊλαρχία της Λευκίμης, στα χωριά Αργυράδες (λίμνη Κορισσίων), Μαραθιάς, Περιβόλι, Αναπλάδες, Παλαιοχώρι, με πυρήνα το χωριό Κρητικά, η περιφέρεια του οποίου ανήκε εξ ολοκλήρου στη βαρονία. Πρέπει όμως να τονίσουμε ότι, ενώ στα αρχαιακά τεκμήρια έως τον 16<sup>ο</sup> αιώνα η οικογένεια εμφανίζεται να έχει δύο διαφορετικές βαρονίες, η αναγραφή του 1664 με τίτλο «Petretina et de Giulio de Altavila de Donato per avanti nominata Gritti» περιλαμβάνει αδιακρίτως όλα τα φεουδαλικά κτήματα των Πετρετίν, τόσο στη Μέση και στο Αγείρου όσο και στη Λευκίμη. Ομοίως οι δικαιούχοι της βαρονίας στα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα την παρουσιάζουν ως ενιαία και αδιαίρετη. Τέλος, προς αποφυγή περαιτέρω σύγχυσης, ως αναφερθεί ότι η βαρονία αυτή κατά περιόδους ανήκε στις οικογένειες Gritti (16<sup>ος</sup> αιώνας), Χαλικιόπουλου (18<sup>ος</sup> αιώνας) και Προσαλέντη (19<sup>ος</sup> αιώνας).

Αργότερα η βαρονία περιήλθε με κληρονομική διαδοχή στην Cornelia Vitturi Veronese και, το 1837, στον γιο της, «Κάρολον Βερονέζην ποτέ Πέτρου». Με βάση το έγγραφο που εναπόκειται στον Φ. 1701 του Αρχείου Εγγωρίου Διαχειρίσεως των ΓΑΚ Ν. Κέρκυρας, θα επιχειρήσω να δώσω, σε αδρές γραμμές, την εξέλιξη στο ιδιοκτησιακό καθεστώς της βαρονίας κατά τη διάρκεια του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Το δακτυλόγραφο έγγραφο έχει ως τίτλο: «Ιδιοκτήται Τιμαρίου Βιττούρη [...] Νικόλαος και Κωνσταντίνος αδελφοί Βασιλάκη π(ο)τ(έ) Ηλίου» και αναφέρεται στους βασιικούς σταθμούς της ιστορίας των κυριών της βαρονίας από το 1595 έως το 1893. Αναφέρεται δηλαδή συνοπτικά στα ακόλουθα γεγονότα: περιβολή του «Ιωάννη Βαπτιστή Βιττούρη» το 1595· αναγνώριση των δικαιωμάτων της «Κορνελίας Βιττούρη Βερονέζη», το 1804, με θέσπισμα της Ιονίου Γερουσίας· κληρονομική διαδοχή από τον γιο της «Κάρολον Βερονέζην πτ. Πέτρου»· το 1837 ο Κάρολος Βερονέζης «μετεβίβασε εις διηνεκή εμφύτευσιν τα επί του τιμαρίου Βιττούρη δίκαια αυτού [...] προς τον Αντώνιον Ανεμογιάννην του Αναστασίου αντί ετησίου κανόνος 1) χιλίων ταλλήρων, 2) δύο βαρελών ελαίου των 8 μέτρων, 3) εξήκοντα λιτρών χονδροελαιών, 4) πεντήκοντα λιτρών χονδρού ζυμοτού τυρού και 5) τριάκοντα λιτρών πρώτης τάξεως αυγοταράχων. Προς δε και δώρον εφ' άπαξ εκ ταλλήρων 900 εννεακοσίων»· το 1850 ο Αντώνιος Ανεμογιάννης δήλωσε με συμβολαιογραφική πράξη ότι το συμβόλαιο του 1837 «συνωμολογήθη προς το αποκλειστικόν συμφέρον του Μιχαήλ Σαούλη ποτέ Δημητρίου», ο οποίος αναγνωρίστηκε από όλους τους ενδιαφερόμενους και ανέλαβε τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του Ανεμογιάννη πάνω στα κτήματα της βαρονίας· το 1871, επειδή η κληρονομιά Σαούλη καθυστέρησε την πληρωμή των ετησίων κανόνων, ο Ηλίας Βασιλάκης πέτυχε με απόφαση του Πρωτοδικείου την ακύρωση του συμβολαίου του 1837 και «την υπέρ αυτού επανέλευσιν του τιμαρίου Βιττούρη» (η διατύπωση αυτή μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο Βασιλάκης είχε τη βαρονία με σχέση διηνεκούς εμφύτευσης πριν το 1837)· το 1881 ο Ηλίας Βασιλάκης μεταβίβασε τα δικαιώματά του στη βαρονία στον Ιωάννη Αγγελάτο Μανιάκη ποτέ Ναρκίσσου αντί ποσού δραχμών 40.460 (σαράντα χιλιάδων τετρακοσίων εξήντα) με τόκο 5% μέχρι την εξόφληση του ποσού· το 1893, επειδή ο Ιωάννης Αγγελάτος, καθώς και, μετά τον θάνατό του, ο αδελφός του, Στυλιανός, είχαν καθυστερήσει την καταβολή του τιμήματος, το συμβόλαιο του 1881 «διελύθη» και η βαρονία επανήλθε στον Ηλία Βασιλάκη, ο οποίος αποζημιώθηκε σύμφωνα με τον νόμο ΒΣΙΓ' (της 19ης Ιανουαρίου 1894), «Περί της απαλλαγής των ακινήτων από πάσης διηνεκούς παροχής συνισταμένης εις χρήματα καρπούς ή έτερα είδη, προς τα δυνάμει του Νόμου της 18ης Μαρτίου 1804 αναγνωρισθέντα εν Κερκύρα τιμάρια».

Ο Ηλίας Βασιλάκης υπήρξε τυπικό παράδειγμα εύπορου Κερκυραίου αστού του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Γεννημένος στο χωριό Συναράδες, προφανώς καταγόταν από οικογένεια ευκατάστατων χωρικών. Ήταν Υποψήφιος Βουλευτής Κέρκυρας το 1828, Βουλευτής το 1833 και Έπαρχος Κέρκυρας το 1857. Συμμετείχε στη διαχείριση της Εξοικονομητικής Τράπεζας («Saving Bank») το 1837 ως ορκωτός ελεγκτής της Κέρκυρας και, μετά το 1848, διορίστηκε τοπικός Διευθυντής της Ιονικής Τράπεζας. Το 1860 ανήκε στην τριάδα των Κερκυραίων που κατείχαν τις περισσότερες μετοχές της Ιονικής Τραπεζής μεταξύ των κατοίκων των Ιονίων Νήσων<sup>28</sup>. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι οι γιοι του, Νικόλαος και Κωνσταντίνος, χρημάτισαν Βουλευτές στη Βουλή των Ελλήνων σε διάφορες περιόδους, από το 1873 έως το 1898 ο πρώτος και από το 1872 έως το 1890 ο δεύτερος<sup>29</sup>.

Ήταν, λοιπόν, γόνος μιας από τις πολλές οικογένειες «νοικοκυραίων της υπαίθρου», που ήδη από τον 17<sup>ο</sup> αιώνα δραστηριοποιούνταν στο πεδίο της εκμετάλλευσης των φεουδαλικών γαιών ως ενδιάμεσοι στην απόσπαση του αγροτικού πλεονάσματος. Οι μέθοδοι που ακολουθούσαν για τον σκοπό αυτό, ήταν κυρίως η ενοικίαση των προσόδων των βαρονιών και η λήψη εκτεταμένων φεουδαλικών εκτάσεων με σύμβαση σολιάτικου<sup>30</sup>.

---

28. Γ. Προγουλάκης, *Ανάμεσα στην τιμή και το χρήμα. Η Κέρκυρα στα χρόνια της Αγγλικής κυριαρχίας (1814-1864)*, Αθήνα 2003, σ. 193· British Library of Political and Economic Science, Archives Division: Ionian Bank, 3/2, Court of directors, Minute Books, 1845-1853, 4 Μαρτίου 1847 (Η θέση του τοπικού Διευθυντή της Ιονικής Τράπεζας στην Κέρκυρα προσφέρεται στον Ηλία Βασιλάκη), 22 Απριλίου 1847 (εκδίδεται επιταγή 1.250 λιρών στερλινών για την πληρωμή 50 μετοχών στο όνομα του Ηλία Βασιλάκη. Σημειώ-  
 τέον ότι ο Επιθεωρητής της Τράπεζας στην Κέρκυρα λάμβανε ετήσιο μισθό 600 λίρες στερλίνες και οι Διευθυντές Κεφαλονιάς και Ζακύνθου 300 λίρες στερλίνες, ετησίως).

29. Δημήτρης Ρεπούλιος, «Βουλή των Ελλήνων», <https://www.vouleftes-kerkyras.com/------> (τελευταία επίσκεψη 18/2/2023).

30. Το *σολιάτικο* ήταν αγροτική σύμβαση που αφορούσε διηνεκή, κληρονομητή και μεταβιβαστή εκχώρηση ακινήτου, κατά κανόνα αγροτικού, εκ μέρους του κυρίου της γης, του «αγροδότη», στον «αγρολήπτη» –που δεν ήταν απαραίτητα ο καλλιεργητής της γης– έναντι ετήσιας παροχής δικαιώματος εκφρασμένου σε φυσικές ή χρηματικές αξίες. Με τον όρο *σολιάτικο* δηλωνόταν όχι μόνο το είδος της σύμβασης αλλά και η ετήσια παροχή, καθώς επίσης και το κατεχόμενο αγαθό. Η ετήσια παροχή ονομαζόταν επίσης *κανόνας* και στα ιταλόγλωσσα τεκμήρια *censual*. Από την άλλη, η *συγκράτεια* ήταν σύμβαση που διέφερε από το *σολιάτικο* μόνο κατά το ότι ο *αγρολήπτης* συνεισέφερε εκτός από την ετήσια παροχή και γαιοπρόσοδο. Μεταξύ των όρων *σολιάτικο* και *συγκράτεια* η διάκριση δεν είναι σαφής ήδη από τον 15<sup>ο</sup> αιώνα. Βλ. Αικ. Ασδραχά, Σ. Ασδραχάς, «Στη φεουδαλική Κέρκυρα: από τους πάροικους στους *vassali angararii*», *Τα Ιστορικά* 3 (1985), σ. 78, 91-94. Οι συμβάσεις του *σολιάτικου* και της *συγκράτειας*

Με λίγα λόγια, λάμβαναν σε διηλεκτή αγροληψία (σολιάτικο) φεουδαλικές γαίες από τους βαρόνους και στη συνέχεια τις έδιναν σε αγροληψία στους άμεσους καλλιεργητές με επαχθέστερους όρους. Η πρακτική αυτή ονομάζεται από τους μελετητές της περιόδου «υποεχμίσθωση» ή «υπαγροληψία». Βέβαια, κατά τον 17<sup>ο</sup> και τον 18<sup>ο</sup> αιώνα, όταν η τάξη των *cittadini* είχε ακόμη ισχύ, η ομάδα αυτή των εύπορων χωρικών είχε περιορισμένες δυνατότητες να τους ανταγωνιστεί. Κατά τον 19<sup>ο</sup> αιώνα, όμως, με τη σταδιακή εξάλειψη των διαχωριστικών γραμμών του παρελθόντος και την κυριαρχία των δυνατών του χρήματος, οι κτηματίες της πόλης, πολλοί από τους οποίους προέρχονταν από οικογένειες ευκατάστατων χωρικών, συγκέντρωσαν στην κατοχή τους το μεγαλύτερο τμήμα των φεουδαλικών γαιών της υπαίθρου<sup>31</sup>.

Σχετικά με τις μεταβολές στο δικαιοκό καθεστώς των φεουδαλικών γαιών στην Κέρκυρα στο διάστημα από την Ένωση έως το 1894, πρέπει να έχουμε υπ' όψη μας ότι ο ΣΜΔ' Νόμος της 1ης Νοεμβρίου του 1867 («Περί απαλλαγής των εν Κερκύρα ακινήτων από των επιβαρυνόντων αυτά βαρών») έδωσε τη δυνατότητα στους αγρολήπτες των βαρονιών να εξαγοράσουν τα δοσίματα που πλήρωναν, και να αποκτήσουν την πλήρη κυριότητα των φεουδαλικών αγαθών που κατείχαν. Με τον τρόπο αυτό οι ενδιάμεσοι, όπως ο Ηλίας Βασιλάκης, έγιναν ιδιοκτήτες των αγαθών που μέχρι τότε κατείχαν ως υπαγρολήπτες. Από την άλλη, οι άμεσοι καλλιεργητές παρέμειναν αγρολήπτες των νέων ιδιοκτητών της γης, γεγονός που δεν μετρίασε καθόλου τη δεινή οικονομική κατάσταση, στην οποία έχει περιέλθει η πλειονότητα του αγροτικού πληθυσμού του νησιού στα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα.

Η δεύτερη από τις βαρονίες που αποτελούν το αντικείμενο της έρευνάς μου, η «Erizzo Σινιές», στην πραγματικότητα δεν είναι μία από τις κερκυραϊκές βαρονίες αλλά γαίες της Σινορίας στα χωριά Σινιές και Περίθεια, που είχαν δοθεί από τη Βενετική Δημοκρατία στον Κυριάκη Νικηφόρο το 1550, όπως προκύπτει από δύο έγγραφα που παραδίδονται από τον Κωνσταντίνο Σάθα.

---

δεν συνάπτονταν μόνο για φεουδαλικά αγαθά αλλά και για αγαθά ελεύθερα από φεουδαλικά βάρη και συνεπάγονταν δικαιώματα κυριότητας πάνω στο ακίνητο και για τις δύο πλευρές. Το κερκυραϊκό σολιάτικο εξελίχθηκε με τον χρόνο στην εμφύτευση του Ιόνιου Αστικού κώδικα. Βλ. Γ. Ε. Ροδολάκης, «Αγροτικές συμβάσεις στην Κέρκυρα (15<sup>ος</sup>-16<sup>ος</sup> αιώνας)», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 33 (1997), σ. 437-455.

31. Προγουλάκης, *Η Κέρκυρα στα χρόνια της Αγγλικής*, σ. 414 και *passim*.

Στο πρώτο έγγραφο, της 31ης Δεκεμβρίου του 1554, επικυρώνεται μια παραχώρηση του 1550, με την οποία δόθηκαν γαίες της Σινορίας στις Σινιές και στην Περίθεια της Κέρκυρας στον Κυριάκη Νικηφόρο, ως ανταμοιβή για τις πολλές ευεργεσίες και τις πιστές υπηρεσίες που είχε προσφέρει στη Βενετία. Για τις γαίες αυτές ο Νικηφόρος υποχρεωνόταν να πληρώνει οκτώ δουκάτα τον χρόνο, ενώ προβλεπόταν ρητά ότι δεν θα ζημιωνόταν τα δικαιώματα και η δραστηριότητα των καλλιεργητών των γαιών αυτών<sup>32</sup>.

Από το δεύτερο έγγραφο, του Αυγούστου του 1569, προκύπτει ότι ο Κυριάκης Νικηφόρος είχε αιτηθεί από τη Σινορία να διευκρινίσει ότι, για όσο θα υπήρχαν νόμιμοι άρρενες κατιόντες του, οι θήλεις δεν επιτρεπόταν να καταστούν κληρονόμοι αυτών των γαιών. Σε απάντηση η Σύγκλητος εξέδωσε απόφαση με την οποία διευκρινίζεται ότι όσο υπάρχουν νόμιμοι άρρενες κατιόντες των γιων του, Τζώρτζη και Τζουάνε, οι γυναίκες δεν επιτρέπεται να εισέλθουν σε κανένα μέρος των εν λόγω γαιών και οι άρρενες που νέμονται τις εν λόγω γαίες είναι υποχρεωμένοι να συντηρούν και να παντρέψουν τις γυναίκες, σύμφωνα με τις δυνατότητές τους, και κατά

32. C. N. Sathas, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Âge*, τ. IX, Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας, Paris 1890, σ. 64:

*DCIII. 1554, 31 Decembris.*

*Essendo per il nobil nostro Stai Zorzi l'anno 1550 a 16 Decembre, mentre che l'era vice bailo, et proveditor nostro general in Corfù, stati concessi al fedel nostro Chiriachi Nichiforo da Corfù alcuni terreni posti in quell'isola nostra parte a casal Signes, et parte a casal Perithia di ragione della Signoria nostra, con obligatione ad esso Chiriachi di pagar per ricognitione di quelli in quella camera nostra ducati otto all'anno, si come in detta concessione letta hora a questo consiglio particolarmente si contiene, la quale concessione fu poi confermata dal nobil homo ser Donado Malipiero bailo, et proveditor general sotto di 19 di Giugno 1551, et approbata anco dal dilettissimo nobil nostro Stefano Thiepolo procurator a 21 del detto mese et millesimo, essendo allora capitano nostro general da mar; della quale concessione havendo il detto Chiriachi al presente supplicato alla Signoria nostra la confermatione, conviene alla gratitudine, et benignità di quella, così ricercando i molti meriti, et fidelissime operationi per lui fatte in servitio nostro, esaudire la humil dimanda sua, havendo etiam così consigliato quel reggimento nostro: però L'andarà parte, che la sopradetta concessione sia per autorità di questo consiglio approbata, et confermata in omnibus, come ella stà, con questa conditione, et dichiarazione espressa, che per essa concessione non sia pregiudicato alle ragion, over attioni, che i coloni, et lavoratori di soprascritti casali havessero, o potessero havere ne i terreni in quella nominati, come è ben conveniente.*

*Ser Melchior Michael sap. Cons. Ser Aloysius Rhenerio sap. T. F.*

*De parte ... 143 de non ... 11 3 / 4 non sinceri ... 26*

*1554, die 17 Decembris in Coll.*

*De parte ... 16 de non ... 2 non sinceri ... 3 ¾*

*1554, die 2 Januarii factae fuerunt litterae regimini Corcyrae et successoribus.*

*(Senato Mar, XXXII, f. 182).*

τα λοιπά να ισχύουν οι υποχρεώσεις και διευκρινίσεις που περιέχονται στις προαναφερθείσες παραχωρήσεις και επικυρώσεις<sup>33</sup>.

Οι γαίες αυτές, που για λόγους οικονομίας και μόνο στο εξής θα τις ονομάζουμε «βαρονία», περιήλθαν στα τέλη του 16<sup>ου</sup> αιώνα σε άλλο κλάδο της οικογένειας Erizzo, και συγκεκριμένα στους γιους του Benedetto Erizzo, 5<sup>ου</sup> εξαδέλφου του Giovanni Battista που πήρε προίκα τη βαρονία Altavilla. Ο Benedetto γεννήθηκε το 1530 και χρημάτισε Προβλεπτής στην Κέρκυρα κατά τα έτη 1581-1582<sup>34</sup>. Οι γιοι του, Zuanne, Francesco<sup>35</sup> και Nicolò, απέκτησαν τη «βαρονία» το 1585 ή 1595, ως κληρονομιά από τον Zuanne Altavilla, ο οποίος με τη σειρά του την είχε κληρονομήσει από τον Κυριάκη Νικηφόρο.

Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητες δύο παρατηρήσεις σχετικά με τον Κυριάκη Νικηφόρο. Η πρώτη αφορά το ονοματεπώνυμο του προσώπου αυτού: το βαπτιστικό του όνομα ήταν Κυριάκης (Κυριάκος) και το οικογενειακό του Νικηφόρος και όχι το αντίστροφο. Αυτό εύκολα προκύπτει από τα παραπάνω κείμενα, καθώς αναφέρεται ως Chiriachi Nichiforo. Γνωρίζουμε καλά ότι την εποχή εκείνη οι άνθρωποι αναφέρονταν πάντοτε με το βαπτιστικό τους όνομα πρώτο –εξάλλου ακόμα και στα ευρετήρια των νοταρίων ο ευρετηριασμός των πράξεων γινόταν με βάση το βαπτιστικό όνομα και όχι το επώνυμο των συμβαλλομένων. Μια επιπλέον επιβεβαίωση αυτού αποτελεί το ότι τον συναντάμε σε συμβολαιογραφικές πράξεις

33. Στο ίδιο, σ. 125:

*DCCXXV. 1569, 16 Agosto.*

*Essendo stato per questo Consiglio sotto di ultimo Dicembre 1554 confirmato al fidel Chiriachi Nichiforo da Corfù, et soi descendenti, li terreni, che li furono concessi da ser Stai Zorzi all' hora Baylo, et Proveditor nostro General di Corfù, con obligo di pagar alla Camera di Corfù ducati otto, da perperi diese per ducato, all'anno, et havendo ora esso Chiriachi supplicato la Signoria nostra a dichiarir, che fino che vi saranno soi legittimi descendenti mascoli, le femmine non possino venir in parte alcuna di essi terreni. L'anderà parte, che restando ferma, et valida la confirmatione sopradetta, sia dichiarito, che fino che vi saranno legittimi descendenti maschi de Zorzi, et Zuanne, suoi figliuoli, le femmine non possono entrar in parte alcuna de ditti terreni, ma siano obligati li mascoli che goderanno detti terreni di sustentar et maritar le femmine secondo la loro conditione, et nel resto con le obligationi, et declarationi, come nelle dette concessioni, et confirmationi si contiene.*

*De parte ... 138      de non ... 3      non sinceri ... 6*

*F. f. le lettere al Bailo et prov. gènerai di Corfù, et successori.  
(Senato Mar, XXXIX, f. 46).*

34. Θεοτόκης, *Αναμνηστικόν τεύχος*, σ. 15.

35. Ο Francesco Erizzo (1566-1646) υπήρξε Δόγης της Βενετίας από το 1631 έως το 1646.



του νοταρίου Περίθειας Ιωάννη Σοφού<sup>36</sup> ως «Καλοκυριάκη Νικηφόρο» και, ως γνωστόν, το πρόθεμα «καλο-» προστίθεται στα βαπτιστικά και όχι στα οικογενειακά ονόματα.

Η δεύτερη παρατήρηση αφορά το ερώτημα αν ο Κυριάκης Νικηφόρος ανήκε στους «stradioti» που εγκαταστάθηκαν στην Κέρκυρα μετά το 1540. Η άποψη αυτή<sup>37</sup> βασίστηκε στο ότι, καθώς προαναφέρθηκε, ο Σάθας περιλαμβάνει το παραχωρητήριο των γαιών του Νικηφόρου στον 9ο τόμο του μνημειώδους έργου του *Μνημεία Ελληνικής ιστορίας*, που περιέχει πράξεις που αφορούν τους «stradioti». Είναι αξιοπαρατήρητο όμως ότι στις προαναφερθείσες αποφάσεις ρητά αναφέρεται ότι ο Νικηφόρος είναι από την Κέρκυρα («Chiriachi Nichiforo da Corfù») και ότι σε καμία από τις δύο δεν γίνεται αναφορά, ή έστω υπαινιγμός, ότι ανήκει στους «stradioti». Η φράση της πράξης του 1554 «i molti meriti, et fidelissime operationi per lui fatte in servitio nostro» δεν είναι απαραίτητο να σημαίνει ότι ήταν «stradioto». Τέλος, το επώνυμο Νικηφόρος δεν περιλαμβάνεται στα παραδεδομένα από τις διάφορες πηγές ονόματα των οικογενειών «stradioti» που εγκαταστάθηκαν στην Κέρκυρα.

Ανακεφαλαιώνοντας, ο Κυριάκης Νικηφόρος πήρε από τη Βενετική Δημοκρατία εδάφη στην Περίθεια και στις Σινιές με την υποχρέωση να πληρώνει στο Δημόσιο Ταμείο (Camera) οκτώ δουκάτα τον χρόνο. Η παραχώρηση των γαιών αυτών, σύμφωνα με την πρώτη απόφαση, δεν συνεπαγόταν καμία αλλαγή καθεστώτος για τους καλλιεργητές τους.

Στη συνέχεια ο Κυριάκης συνέταξε τρεις διαθήκες, των οποίων τα περιεχόμενα παρατίθενται κατωτέρω εν συντομία. Και στις τρεις αναφέρει ότι είναι κύριος ορισμένων γαιών στα χωριά Σινιές και Περίθεια, που του παραχωρήθηκαν από τη Σινιορία με πράξη της 16<sup>ης</sup> Δεκεμβρίου 1550, για τις οποίες γαίες ήταν υποχρεωμένος να πληρώνει στο Δημόσιο Ταμείο (Camera) οκτώ δουκάτα τον χρόνο και από τις οποίες λάμβανε το δέκατο της παραγωγής. Επίσης, αναφέρει και μια άλλη, πιο πρόσφατη, παραχώρηση ενός αμπελιού με ελαιόδενδρα και άλλα δένδρα στο χωριό Σταυρός.

Στην πρώτη διαθήκη, του 1561<sup>38</sup>, δηλώνει ότι αφήνει όλα του τα ακίνητα στη σύζυγό του Φραντζέσκα, κόρη του ποτέ σινιόρ Τζώρτζη Αλταβίλλα, για όλον τον χρόνο της ζωής της και μετά τον θάνατό της να μένουν στα

36. ΓΑΚ, Αρχεία Κέρκυρας, Συμβολαιογράφοι, Σ 140, φ. 1r, 6v, 12r.

37. Βλ. στο άρθρο του Γιώργου Ρούβαλη, «Βενετσιάνοι Μισθοφόροι Stradioti στη Ναυπλία», το λήμμα «Κυριάκης», <https://argolikivivliothiki.gr/2015/10/22/stradioti/> (τελευταία επίσκεψη 17.2.2023).

38. ΓΑΚ Ν. Κέρκυρας, Συμβολαιογράφοι, Φ 21 (Φόρτσιγος Λεονάρδος), φ. 160r-v.

αρσενικά της παιδιά, Τζώρτζη και Τζ(ου)άνε, αν παντρεύουν και προικίσουν την αδελφή τους Μαρούλα, και αν δεν την προικίσουν, να ανήκουν όλα τα προαναφερθέντα ακίνητα και στα τρία αδέρφια εξίσου<sup>39</sup>.

Στη δεύτερη διαθήκη, τρία χρόνια αργότερα, το 1564<sup>40</sup>, η μόνη διαφορά με την προηγούμενη είναι ότι δεν αφήνει την «επικαρπία» στη σύζυγό του Φραντζέσκα. Αφήνει όλη του την περιουσία στους δύο γιους της, Τζώρτζη και Τζουάνε, με την ίδια προϋπόθεση, να προικίσουν την αδελφή τους, και στην αντίθετη περίπτωση να δικαιούται το καθένα από τα τρία αδέρφια το ένα τρίτο των αγαθών του<sup>41</sup>.

Με την τρίτη διαθήκη, στις 23 Αυγούστου 1570<sup>42</sup>, αφήνει τα υπάρχοντά του στον Τζουάνε, γιο της συζύγου του Φραντζέσκας, κόρης του ποτέ μισέρ Τζώρτζη Αλταβίλλα<sup>43</sup>, και στη Μαρούλα, αδελφή του Τζουάνε, αφήνει μόνο τα χωράφια στο χωριό Περίθεια<sup>44</sup>, με τον όρο να παντρευτεί η Μαρούλα με τη σύμφωνη γνώμη και τη συναίνεση του Τζουάνε. Διαφορετικά, να μην κληρονομήσει τίποτε από τα υπάρχοντα του Κυριαάκη. Προβλέπει, επίσης, σε περίπτωση ατεκνίας της Μαρούλας ή των παιδιών της, η περιουσία που της κληροδότησε, να επανέλθει στον Τζουάνε και στους κληρονόμους του. Τέλος, αφήνει στη σύζυγό του, Φραντζέσκα, το δικαίωμα να συντηρείται εφ' όρου ζωής από την περιουσία του. Η απουσία οποιασδήποτε αναφοράς στον Τζώρτζη μάς οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πιθανότα-

39. «[...] Quali tutti stabili voglio dopo la mia morte siino et restino per l'anima mia a mia moglie Francesca figliola de qm sr Zorzi Altavilla per tutto il tempo de la sua vita et dopo la sua morte restino alli sui figlioli mascoli Zorzi et Zane si maridarano et dotarano loro sorella Marulla et non dottandola siano tutti predetti stabili de tutti tre per l'anima mia egualmente.»

40. ΓΑΚ Ν. Κέρκυρας, Συμβολαιογράφοι, Φ 21, φ. 214<sup>v</sup>-215<sup>v</sup>.

41. «[...] il tutto lasso et voglio che sia de li figlioli de mia consorte madonna Francesca d' Altavilla figliola del qm sr Zorzi Altavilla ossia Zorzi et Zuanne egualmente in tutto et per tutto con tutte le mie rason et action. I quali sr Zorzi et sr Zuanne lasso siino mei heredi et successori in tutti mei beni cosi nelli detti stabili concessi a me et a mei heredi et successori come in tutto il resto mio ut sopra con questa espressa condition che essi ambi predetti figlioli di predetta mia consorte siino obligati maridar et dotar madonna Marro loro unica sorella, con dote honesta secondo loro condition et faculta altrimenti non maridandola ne dotandola precise ut sopra in tal caso essi mei heredi et successori debano divider tutti mei beni tutti per terzo con essa madonna Maro loro sorella egualmente in tal caso lasso per terzo ut sia mia herede et succetrice con predetti ambi sui fratelli [...].»

42. ΓΑΚ Ν. Κέρκυρας, Συμβολαιογράφοι, Μ 197 (Μεταξάς Νικόλαος), φ. 255<sup>v</sup>-256<sup>v</sup>.

43. «[...] Zuane fiolo di Franzesca mia consorte figliuola del qm mr Zorzi Altavilla [...].»

44. «[...] Marula sorella del predetto Zuanne li terreni posti al casal Perithia solamente [...].»

τα αυτός ο τελευταίος είχε αποβιώσει στο μεταξύ και γι' αυτό κρίθηκε αναγκαία η σύνταξη νέας διαθήκης.

Τα ερωτήματα που προκύπτουν από τη σύγκριση των τριών διαθηκών του Κυριάκη με την απόφαση του 1569 είναι σημαντικά. Γιατί ο Τζώρτζη και ο Τζουάνε, που, όπως σαφώς προκύπτει από τις διαθήκες, είναι γιοι της συζύγου του, Φραντζέσκας, κόρης του Τζώρτζη Αλταβίλλα, στην απόφαση αναφέρονται ως γιοι του; Πώς είναι δυνατόν, ο Κυριάκης Νικηφόρος, που ζήτησε και πήρε απόφαση της Σινιορίας που απέκλειε τις γυναίκες από την κληρονομική διαδοχή, να αφήνει μέρος των γαιών που του παραχωρήθηκαν το 1550 στη θυγατέρα της γυναίκας του από άλλο γάμο; Το σημαντικότερο όμως ερώτημα είναι το εξής: Πώς γίνεται ο «Zuane fiolo di Franzesca mia consorte figliuola del qm mr Zorzi Altavilla» να συντάσσει μετά από λίγα χρόνια διαθήκη ως Zuanne Altavilla, με την οποία κληροδότησε τις γαίες αυτές στους αδελφούς Zuanne, Francesco και Nicolò, γιους του Benedetto Erizzo; Ήταν δυνατόν να έχει το ίδιο επώνυμο με το πατρικό επώνυμο της μητέρας του; Μήπως ο πατέρας του ήταν κι αυτός ένας Altavilla; Κι αν ναι, τότε γιατί ο Zuanne δεν αναφέρεται στη διαθήκη του Νικηφόρου ως Zuanne Altavilla<sup>45</sup>; Ή μήπως το πρόσωπο που συντάξε την εν λόγω διαθήκη ήταν απλώς κάποιος που παρουσιάστηκε ως Zuanne Altavilla και χρησιμοποιήθηκε για να περιέλθουν στους Erizzo οι γαίες του Κυριάκη Νικηφόρου, οι οποίες στο μεταξύ είχαν μείνει αδέσποτες; Η μέχρι στιγμής αρχειακή έρευνα αφήνει τα παραπάνω ερωτήματα αναπάντητα.

Όποια κι αν είναι η πραγματικότητα, το γεγονός είναι ότι οι γαίες του Κυριάκη Νικηφόρου περιήλθαν με τη διαθήκη του Zuanne Altavilla στους αδελφούς Zuanne, Francesco και Nicolò Erizzo. Το σχετικό απόσπασμα της διαθήκης αυτής σώζεται σε αντίγραφο στο Αρχείο του Μουσείου Miniscalchi-Erizzo, όπου φυλάσσεται το αρχείο της οικογένειας Erizzo<sup>46</sup>. Σχετικά με τη χρονολογία σύνταξης της διαθήκης, υπάρχει ένα ζήτημα, καθώς στο κείμενο το έτος 1595 είναι διαγραμμένο με διπλή γραμμή και

45. Στο σημείο αυτό ας σημειωθεί ότι στάθηκε αδύνατο να διευκρινιστεί η συγγενική σχέση του Zuanne με όλα τα άρρενα μέλη της οικογένειας Αλταβίλλα που μπορούμε να εντοπίσουμε στις πηγές, πρωτογενείς και δευτερογενείς.

46. *Archivio Storico Fondo. Archivistico Erizzo Inventario*, Fondazione Museo Miniscalchi-Erizzo, /[https://www.museominiscalchi.it/images/ArchivioStorico/Inventario\\_Fondo\\_Erizzo.pdf](https://www.museominiscalchi.it/images/ArchivioStorico/Inventario_Fondo_Erizzo.pdf) (τελευταία επίσκεψη 14.7.2022). Είμαι ευγνώμων στη δρα Giovanna Residori, υπεύθυνη του Μουσείου Miniscalchi-Erizzo, που μου έστειλε ηλεκτρονικά αντίγραφο του τεκμηρίου, το οποίο ανήκει στην αρχειακή ενότητα 213.2 και έχει τίτλο «6. “Baronia di Corfù” (1585 ott. 28)».

πάνω από την αράδα είναι γραμμένο ολογράφως στα λατινικά «millesimo quingentesimo nonagesimo quinto» (1595), ενώ στο περιθώριο είναι γραμμένο: «1585 28 8bre». Επιπλέον ζητήματα εγείρονται με την 8<sup>η</sup> ινδικτιώνα («indictione octava»), που ταιριάζει μεν στο έτος 1595 αλλά για το διάστημα από τον Ιανουάριο μέχρι τον Αύγουστο<sup>47</sup>. Τέλος, η ημέρα της εβδομάδας («die Martis») Τρίτη ταιριάζει στο 1585.

Σύμφωνα με το κείμενο της διαθήκης αυτής, ο Zuanne Altavilla κληροδοτεί στους Zuanne, Francesco και Nicolò, γιους του Benedetto Erizzo, τις γαίες στις Σινιές και στην Περίθεια, στο νησί της Κέρκυρας. Συγκεκριμένα, τους αφήνει τα εισοδήματα («intrada») από τα χωράφια στο χωριό Σινιές και, μετά τον θάνατο της αδελφής του, Μαρούλας, ορίζει να τους ανήκουν και τα εισοδήματα από τα χωράφια στο χωριό Περίθεια. Συνεπώς, όπως προκύπτει από το κείμενο, τη στιγμή της σύνταξης της διαθήκης η Μαρούλα βρίσκεται εν ζωή και δεν έχει απογόνους. Ο Zuanne αναφέρει ότι κληροδοτεί τα αγαθά αυτά στους αδελφούς Erizzo «[...] per il molto obbligo che io porto a quella illustrissima casa, et per li molti beneficij che io ho riceputo da quella [...]». Ας σημειωθεί ότι, αν η διαθήκη όντως συντάχθηκε το 1585, τότε ο Francesco Erizzo ήταν 19, ο Zuanne 17 και ο Nicolò 13 ετών<sup>48</sup>.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, δεν είναι η μοναδική περίπτωση που ένας Βενετός πατρίκιος που υπηρέτησε σε υψηλόβαθμη θέση στην Κέρκυρα, έγινε κύριος μιας μεγάλης περιουσίας, πιθανώς χρησιμοποιώντας τη θέση και τις διασυνδέσεις του στη βενετική κοινωνία και διοίκηση για να ξεπεράσει τα εμπόδια που μπορεί να παρουσιάζονταν.

Από τη στιγμή που οι Erizzo έγιναν κύριοι αυτής της μεγάλης περιουσίας, άρχισαν να την αποκαλούν «βαρονία». Βέβαια η αποκαλούμενη «βαρονία Erizzo-Σινιές» μέχρι τα μέσα του 18<sup>ου</sup> αιώνα δεν συγκαταλεγόταν στους καταλόγους με τις βαρονίες του νησιού. Όμως, εξαιτίας της συνωνυμίας της με τη βαρονία –ή καλύτερα τις βαρονίες– του άλλου κλάδου

47. Για το έτος 1585: Ιανουάριος-Αύγουστος 13<sup>η</sup> ινδικτιώνα, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 14<sup>η</sup> ινδικτιώνα. Για το έτος 1595: Ιανουάριος-Αύγουστος 8<sup>η</sup> ινδικτιώνα, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 9<sup>η</sup> ινδικτιώνα.

48. Ο Francesco γεννήθηκε το 1566, βλ. *Dizionario Biografico degli Italiani*, τ. 43, Istituto Della Enciclopedia Italiana, λήμμα «Erizzo, Francesco» (Giuseppe Gullino), Rpm 1993, [https://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-erizzo\\_\(Dizionario-Biografico\)/?search=ERIZZO%2C%20Francesco](https://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-erizzo_(Dizionario-Biografico)/?search=ERIZZO%2C%20Francesco) (τελευταία επίσκεψη 17.2.2023). Ο Giovanni γεννήθηκε το 1568 και ο Nicolò το 1572. Βλ. το γενεαλογικό δένδρο του κλάδου του Benedetto στον ηλεκτρονικό σύνδεσμο <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8452246r/f3.highres> (τελευταία επίσκεψη 14.7.2022).

των Erizzo, και καθώς η γραμμική κληρονομικής διαδοχής των κυρίων της βαρονίας Sancto Ippolito, Altavilla, Erizzo άρχισε να ξεχνιέται στο πέρας των αιώνων, ιδίως από τη στιγμή που περιήλθε στους Vitturi, δημιουργήθηκε η εντύπωση ότι η «βαρονία Erizzo-Σινιές» ήταν τμήμα της βαρονίας «Sancto Ippolito, Altavilla e Brunelli, detta dell'Erizzo».

Αξιίζει εδώ να σημειωθεί ότι οι κερκυραϊκές βαρονίες δεν απέφεραν άξια λόγου εισοδήματα στους κυρίους τους, ειδικά αν αυτοί δεν κατοικούσαν στο νησί. Οι λόγοι γι' αυτό είναι πολλοί: η μικρή τους έκταση, οι φτωχές αποδόσεις των καλλιεργειών στην Κέρκυρα, το σύστημα του σολιάτικου, η πυραμίδα των μισθωτών και υπομισθωτών, και, πάνω απ' όλα, οι καταπατήσεις. Αυτό όμως που με βεβαιότητα τους προσέφεραν ήταν το κύρος και το γόητρο του βαρόνου. Στο βενετικό κράτος της θάλασσας, όπου οι οικογένειες των πατρικίων είχαν αποκτήσει τον πλούτο τους από τη ναυτιλία, το εμπόριο και τη βιοτεχνία, η περιβολή (investitura) και ο τίτλος του βαρόνου ήταν όχι συνηθισμένες διακρίσεις. Και βέβαια δεν ήταν ανάγκη να γίνει γνωστό στην κοινωνία της Βενετίας ότι η βαρονία που έδινε τον σχετικό τίτλο ήταν μικρή σε έκταση και απέδιδε περιορισμένα εισοδήματα.

Ας δούμε αναλυτικότερα ποια ήταν τα αγαθά που παραχωρήθηκαν το 1550 στον Κυριακή Νικηφόρο, όπως περιγράφονται στην αναγραφή της «βαρονίας» του 1773, η οποία διενεργήθηκε από τον αρμόδιο για τις βαρονίες νοτάριο Ιωάννη Ανδρώνη, σύμφωνα με το τυπικό που ακολουθούσαν για όλες τις αναγραφές, και μάλιστα –δεδομένου ότι βρισκόμαστε στον 18<sup>ο</sup> αιώνα– με τη συμμετοχή του μηχανικού Pietro Gironci<sup>49</sup>, που έκανε ακριβείς μετρήσεις και σχεδίασε επιπεδογραφίες των εδαφών, από τις οποίες δυστυχώς σώζονται μόνο δύο<sup>50</sup>.

Τα εδάφη της βαρονίας δεν ήταν ενιαία, αλλά χωρίζονταν σε επτά τμήματα, το καθένα από τα οποία στο ελληνικό κείμενο αναφέρεται ως «το κλήσμα του μέρους των αγαθών της ρηθείσης εμπαραουνίας» και στο ιταλικό ως «corpo de beni di raggione della baronia degl' N.N. H.H. Erizzo». Τα

49. «[...] παρόντος δ(οτορ) τενένται Πιέτρου Γγυρόντζη άυθεντικοῦ Γεομέτρου, όποῦ καί άυτός έξμιναι διορισμένος μέ δημόσια Γραφή τοῦ άνωθεν έξωχωτάτου Κυρίου προβλεπτοῦ [...].», ΓΑΚ-ΑΕΔ, Φ. 1851, Βιβλίο 2<sup>ο</sup>, φ. 3<sup>ε</sup>.

50. Οι αναγραφές της βαρονίας βρίσκονται στα ΓΑΚ Ν. Νομού Κέρκυρας, στην αρχειακή σειρά της Εγγωρίου Διαχειρίσεως (ΑΕΔ), στον Φ. 1851. Ο Φ. 1851 περιέχει 4 βιβλία αναγραφών: το 1ο βιβλίο περιέχει αναγραφή του 1652 στην ελληνική γλώσσα, το 2ο αναγραφή του 1773 επίσης στα ελληνικά, το 3ο περιέχει το πρωτότυπο κείμενο της αναγραφής του 1773, που αρχικά βρισκόταν στις πράξεις του νοταρίου Ιωάννου Ανδρώνη, και το 4ο βιβλίο περιέχει το ιταλικό κείμενο της αναγραφής του 1773 και συνοδεύεται από επιπεδογραφίες.

έξι πρώτα ανήκαν στην περιφέρεια του χωριού Σινιές<sup>51</sup> και το έβδομο στην περιφέρεια της Περίθειας<sup>52</sup>. Είχαν συνολική έκταση 8.301 μίζουρια, δηλαδή 10.086 στρέμματα, αλλά τα δοσίματά τους δεν ανήκαν αποκλειστικά στους Erizzo. Συγκεκριμένα, σε τέσσερα από τα τμήματα αυτά, συνολικής έκτασης 4.628,5 μίζουριών (5.623 στρέμματα), οι Erizzo εισέπρατταν το 1/10 (10%) της παραγωγής. Σε δύο τμήματα, έκτασης 2.806,5 μίζουριών (3.410 στρέμματα), οι Erizzo εισέπρατταν το 1/20 (5%) της παραγωγής. Τέλος, σε ένα τμήμα, 866 μίζουριών, οι Erizzo μοιραζόταν τα δοσίματα με άλλους δικαιούχους και εισέπρατταν το 1/40 (2,5%). Επιπλέον, εκτός από τα παραπάνω δοσίματα, η «βαρονία Erizzo» εισέπραττε ετήσιο κανόνα από διάφορα γαιοτεμάχια, που συνολικά ανερχόταν σε 114,7 λίρες και 14 μίζουρια σιτηρών.

Στο σημείο αυτό αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι ο κλάδος αυτός της οικογένειας Erizzo, ο επιλεγόμενος di San Martino, ήταν ο πιο επιφανής αλλά όχι ιδιαίτερα εύπορος· με άλλα λόγια είχε μέτρια περιουσία. Κατά τη διάρκεια όμως του 17<sup>ου</sup> αιώνα, πολλά μέλη του ανέλαβαν υψηλά και προσοδοφόρα κρατικά αξιώματα. Ακόμα, χάρη στις γαμήλιες στρατηγικές τους και στις πράξεις αυτοθυσίας πολλών από αυτούς τους Νικολάους (όλα τα αρσενικά μέλη έφεραν αυτό το όνομα, λόγω ενός καταπιστεύματος), οι οποίοι διακρίθηκαν υπηρετώντας στον χερσαίο στρατό και τον θαλάσσιο στόλο, η οικογένεια άρχισε να ακμάζει οικονομικά<sup>53</sup>.

Το 1781 τα αγαθά της «βαρονίας» ανήκαν εξ αδιαιρέτου στους αδελφούς Nicolò και Nicolò-Marcantonio Erizzo, τρισέγγονους του Nicolò, ενός από του τρεις αδελφούς Erizzo, που απέκτησαν αρχικά τη βαρονία το 1585/1595.

Ο Nicolò-Marcantonio υπήρξε χαρακτηριστικό παράδειγμα της στρατηγικής που περιγράφηκε πιο πάνω<sup>54</sup>. Ως νέος ανέλαβε πλήθος αξιώματα που προορίζονταν για τα μέλη των επιφανών βενετικών οικογενειών· πήρε για

51. Η περιφέρεια του χωριού Σινιές, τη χρονική περίοδο που εξετάζουμε, περιλάμβανε τις μετέπειτα κοινότητες Νησακίου, Γυμαρίου, Κασσιώπης (σήμερα Δημοτικές Ενόττες Κασσιώπης, Νησακίου, Σινιών) και μέρος της κοινότητας Σπαρτίλλα.

52. Ας σημειωθεί ότι την εποχή εκείνη η Κασσιώπη ήταν λιμάνι (πόρτο) και ανήκε στην περιοχή των Σινιών.

53. *Dizionario Biografico degli Italiani*, «Erizzo, Francesco».

54. Βιογραφικά στοιχεία για τον Nicolò Marcantonio Erizzo, βλ. κυρίως στο *Dizionario Biografico degli Italiani*, τ. 43, Istituto Della Enciclopedia Italiana, Roma 1993, λήμμα «Erizzo, Nicolò» (Renata Targhetta), [https://www.treccani.it/enciclopedia/nicolo-erizzo\\_res-bd5b2201-87ec-11dc-8e9d-0016357eee51\\_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/nicolo-erizzo_res-bd5b2201-87ec-11dc-8e9d-0016357eee51_(Dizionario-Biografico)/) (τελευταία επίσκεψη 17.2.2023).

σύζυγό του τη Matilde Bentivoglio, από οικογένεια με μεγάλο πλούτο· στην ηλικία της ωριμότητας ανέλαβε τα υψηλότερα αξιώματα στο βενετικό κράτος και πήρε ενεργό μέρος στις πολιτικές, οικονομικές και θρησκευτικές ζυμώσεις που χαρακτήριζαν την εποχή εκείνη τη Βενετία. Ως επιστέγασμα της πολιτικής του δράσης, στάλθηκε, στις 15 Φεβρουαρίου 1784, ως Έκτακτος Γενικός Προβλεπτής Θαλάσσης στην Κέρκυρα, όπου προέβη σε πλήθος οικονομικές και κοινωνικοπολιτικές παρεμβάσεις. Πέθανε στην Κέρκυρα στις 7 Δεκεμβρίου 1787, ενώ ετοιμαζόταν να επιστρέψει στη Βενετία<sup>55</sup>. Ο τάφος του υπάρχει σήμερα στον καθολικό καθεδρικό ναό (Ντόμο) της Κέρκυρας.

Ο αδελφός του Nicolò-Marcantonio, Nicolò, πέθανε το 1806 χωρίς απογόνους. Έτσι, το 1807 η βαρονία περιήλθε στους δύο γιους του Nicolò-Marcantonio, στον Andrea, που κληρονόμησε το ήμισυ εξ αδιαιρέτου, που ανήκε στον θείο του Nicolò, και στον Guido, που κληρονόμησε το άλλο ήμισυ που ανήκε στον πατέρα τους. Τα δύο αδέρφια υπέγραψαν συμφωνητικό, βάσει του οποίου η βαρονία θα συγκαταλεγόταν στα εξ αδιαιρέτου κατεχόμενα αγαθά τους, των οποίων τη διαχείριση ανέλαβε ο Andrea. Όταν, το 1819, πέθανε ο Andrea, προέκυψαν διάφορες αντιδικίες ανάμεσα στις θυγατέρες του, Μαργαρίτα, Μαριάννα και Ματίλντε, και στον θείο τους, Guido, μεταξύ των οποίων και το ζήτημα της κυριότητας της βαρονίας, της οποίας ο Guido ανέλαβε τη διαχείριση θεωρώντας ότι είχε πλέον την πλήρη κυριότητα. Το 1823 οι θυγατέρες του Andrea αποφάσισαν να διακόψουν την κοινή διαχείριση των κληρονομημένων αγαθών και ζήτησαν από τον Guido να τους παράσχει απολογισμό της διαχείρισης και να προχωρήσει στη διανομή της βαρονίας. Με συμφωνητικό του 1828 τα δύο μέρη αποφάσισαν να προχωρήσουν, μέσω διαιτησίας, στη διερεύνηση του ζητήματος της κυριότητας της βαρονίας στην Κέρκυρα, γεγονός που αποδεικνύει ότι έως τότε το ζήτημα δεν είχε λυθεί. Ωστόσο, ο Guido είχε τη διαχείριση αλλά και την είσπραξη των εσόδων της βαρονίας από το 1819 έως το 1844. Το 1845, δεδομένης της αλλαγής του δικαιοκτικού πλαισίου που αφορούσε τις φεουδαλικές γαίες στα Ιόνια νησιά επί αγγλικής προστασίας, ο Guido πώλησε τα αγαθά της βαρονίας στον Σταμάτιο Λάσκαρη, θεωρώντας ότι η βαρονία του ανήκε αποκλειστικά. Μετά τον θάνατο του Guido, το 1847, οι κληρονόμοι των θυγατέρων του Andrea ήλθαν σε συμβιβασμό για το ζήτημα αυτό με την κληρονόμο του Guido, Lucrezia Avesani, χήρα Bandini, και αποζημιώθηκαν<sup>56</sup>.

Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητο να παρουσιάσουμε τον νέο κύριο της βαρονίας, για να καταδείξουμε τις εντυπωσιακές ομοιότητες του βίου

55. Στο ίδιο.

56. *Archivio Storico Fondo. Archivistico Erizzo Inventario*, σ. 6, 493, 494.

του με αυτές του Ηλία Βασιλάκη, όπως και κάποιες διαφορές, βέβαια. Ο Σταμάτιος Λάσκαρης (ή Λάσκαρις)<sup>57</sup> του Αντωνίου γεννήθηκε το 1815 στον Άγιο Μάρκο. Χρημάτισε Βουλευτής Κέρκυρας, στο 9ο Κοινοβούλιο το 1850, στο 10ο Κοινοβούλιο το 1852, στο 11ο το 1857, στο 12ο το 1862 και στο 13ο που ψήφισε την Ένωση με την Ελλάδα στις 31/12.9.1863<sup>58</sup>. Παντρεύτηκε το 1851 την Αικατερίνη Κουρή του Ανδρέα<sup>59</sup> και απέκτησε τρεις γιους, τον Σπυρίδωνα, τον Νικόλαο και τον Θεόδωρο. Ο Σπυρίδων υπήρξε Βουλευτής της Βουλής των Ελλήνων μετά την Ένωση, ενώ ο Θεόδωρος (γεν. 12.1.1857) ήταν ο πατέρας του καθηγητή του Πανεπιστημίου και βαλκανιολόγου Μιχαήλ Θ. Λάσκαρι (1903-1965) και του διπλωμάτη και ιστορικού της ελληνικής και ευρωπαϊκής διπλωματίας Σταματίου Θ. Λάσκαρι (1896-1960).

Η προερχόμενη από τον Άγιο Μάρκο οικογένεια Λάσκαρη ήταν προφανώς οικογένεια εύπορων χωρικών, που, όπως και σε πολλές άλλες περιπτώσεις, δανείζοντας μεγάλα ποσά σε οικογένειες «ευγενών» γαιοκτημόνων αλλά και χωρικών, ιδιοποιήθηκε τα αγαθά τους στην ύπαιθρο και στην πόλη. Συγκεκριμένα, γνωρίζουμε ότι τα αδέλφια Αντώνιος και Αθανάσιος Λάσκαρης του Ιωάννη –ο πρώτος είναι ο πατέρας του Σταματίου– καθώς και ο Ιωάννης Λάσκαρης του Αντωνίου –πρεσβύτερος αδελφός του Σταματίου– συγκαταλέγονταν στους βασικούς πιστωτές του Γεωργίου Καποδίστρια, αδελφού του Ιωάννη Καποδίστρια, πρώτου Κυβερνήτη της Ελλάδας. Οι δικογραφίες που αφορούν τόσο το χρέος του Γεωργίου Καποδίστρια προς αυτούς όσο και τις διαφορές μεταξύ των πιστωτών του Γεωργίου, περιέχονται στο Αρχείο Βασιλά, που φυλάσσεται στα ΓΑΚ Ν. Κέρκυρας, και καλύπτουν το χρονικό διάστημα 1838-1857. Είναι διαφωτιστικές για πολλές όψεις της πραγματικότητας της εποχής αλλά και για τον τρόπο που περιήλθαν στην οικογένεια Λάσκαρη διάφορα ακίνητα της οικογένειας Καποδίστρια.

57. Είναι γνωστό ότι στα ελληνόγλωσσα αρχειακά τεκμήρια, πριν από την εφαρμογή των κανόνων της ιστορικής ορθογραφίας επικρατούσε «ορθογραφική αναρχία» [βλ. Ελ. Καραντζόλα, Αν. Παπαϊωάννου, «Ορθογραφικά ανώνυμων και επώνυμων κειμένων (16<sup>ος</sup>-17<sup>ος</sup> αι.)», *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 30 (2010), σ. 289-302]. Έτσι, η κατάληξη [is] των οικογενειακών ονομάτων απαντάται στη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων γραμμένη με γιώτα (π.χ. Βάρελις, Γαρνέλις κ.ο.κ.) Με την εφαρμογή των κανόνων της ιστορικής ορθογραφίας χρησιμοποιήθηκε για τα ονόματα αυτά η κατάληξη -ης. Ορισμένες όμως οικογένειες με το επώνυμο Λάσκαρης διατήρησαν την κατάληξη σε -ις, λόγω της προέλευσης του ονόματος από το βυζαντινό αριστοκρατικό γένος των Λασκάρεων.

58. Δημήτρης Ρεπούλιος, «Ιόνιος Βουλή»: Σ. Γασπαρινάτος, «Οι πρώτοι Επτανήσιοι πληρεξούσιοι στη Βουλή των Ελλήνων», *Ιονικά Ανάλεκτα* 5 (2015), σ. 28.

59. Ληξιαρχικές Πράξεις του 1851, βιβλ. 2, σ. 44.



Και ο ίδιος ο Σταμάτιος δραστηριοποιούνταν στον τομέα του δανεισμού, καθώς τον συναντάμε ως πιστωτή του Αλεξάνδρου Σπάδα το 1881 (500 δρχ.) όπως επίσης και οι γιοι του, που εξακολουθούσαν να διεκδικούν δικαστικά το χρέος του Σπάδα προς τον πατέρα τους το 1888 (268 δρχ.)<sup>60</sup>.

Χαρακτηριστικό για τη δραστηριότητα του Σταματίου είναι το γεγονός ότι στο 9ο Κοινοβούλιο αγόρευσε στη συνεδρίαση ΑΒ' (13/25.5.1850), όπου συζητήθηκε η πρόταση για την κατάργηση «του δικαιώματος της προτιμήσεως». Στη συνεδρίαση αυτή ένα μέρος των Βουλευτών του μεταρρυθμιστικού κόμματος παραδέχθηκε πως ο νόμος είναι αναχρονιστικός. Ο Λάσκαρις χαρακτήρισε τον νόμο ως «εφεύρημα της βαρβαρότητας του μεσαιωνισμού υπέρ του τιμαριωτισμού» και τόνισε ότι «εμποδίζει τους κεφαλαιούχους να γίνωσιν ιδιοκτήται». Έχει υποστηριχθεί ότι η μεγαλοαστική τάξη της Επτανήσου, λόγω της αναστολής του εξαστισμού από την ξενική παρέμβαση, δεν είχε, πέραν του τοκισμού, πολλές ευκαιρίες για επενδύσεις των χρημάτων της. Θα γράψει η εφημερίδα *Πατρίς* (αρ. 69, 6.5.1850): «[...] Αι δύο ζωτικά δυνάμεις του κοινωνικού πλούτου, η βιομηχανία και το εμπόριον, δι' έλλειψιν κυκλοφορούντων κεφαλαίων και διά τα πανταχόθεν περιστοιχούντα αυτάς προσκόμματα, μένουσι νεκρά και άγονοι.»<sup>61</sup>

Ολοκληρώνοντας την εξέταση της ιστορίας των κυρίων των δύο βαρονιών, της «βαρονίας Vitturi» και της «βαρονίας Erizzo-Σινιές», θεωρώ ότι μπορούμε να καταλήξουμε σε ορισμένα συμπεράσματα, τα οποία ισχύουν εν πολλοίς για όλες τις βαρονίες της Κέρκυρας. Οι περισσότερες από τις κερκυραϊκές βαρονίες ιδρύθηκαν επί Ανδηγαυών και αρχικά παραχωρήθηκαν σε οικογένειες της φεουδαρχικής ελίτ που εγκαταστάθηκαν στο νησί την εποχή εκείνη. Στη συνέχεια, μετά την υπαγωγή της Κέρκυρας στους Βενετούς, οι περισσότερες πέρασαν κυρίως με επιγαμίες αλλά και με κληροδοσία, όπως η «βαρονία Erizzo-Σινιές», σε οικογένειες Βενετών πατρικών που είχαν υπηρετήσει στο νησί σε υψηλά αξιώματα. Το νομικό πλαίσιο που επέτρεψε τη διαδοχή αυτή ήταν οι Ασσίζες της Ρωμανίας<sup>62</sup>. Μετά

60. Κ. Καρανάσης, Φ. Μπαρούτσος, *Η Κέρκυρα από τον βενετικό κόσμο στο εθνικό κράτος (19<sup>ος</sup> αιώνας)*, Αθήνα 2018, σ. 162, 178-181.

61. Μ. Κοτινά, *Το Ριζοσπαστικό κίνημα στα αγγλοκρατούμενα Επτάνησα*, διδ. διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Αθήνα 2011, σ. 169.

62. Οι Ασσίζες της Ρωμανίας (*Liber consuetudinum imperii Romaniae*) ήταν ο φεουδαρχικός κώδικας που ίσχυε στις φραγκοκρατούμενες περιοχές και καθόριζε τη νομική θέση των φέουδων, τις σχέσεις μεταξύ φεουδαρχών και ηγεμόνα, τα προβλήματα της νομής και της κληρονομικής τους διαδοχής, και τις νομικές σχέσεις μεταξύ καλλιεργητών και φεουδαρχών. Πρόκειται για δυτικά φεουδαρχικά έθιμα που προσαρμόστηκαν

το τέλος της βενετικής κυριαρχίας στο νησί, κυρίως κατά τη διάρκεια της βρετανικής προστασίας, οι βαρονίες πέρασαν σε οικογένειες Κερκυραίων αστών, πολλές από τις οποίες προέρχονταν από «νοικοκυραίους της υπαίθρου», όπως ήταν οι οικογένειες Βασιλάκη και Λάσκαρη, οι οποίες με αυτό τον τρόπο περιβλήθηκαν με το κύρος του γαιοκτήμονα. Μάλιστα, ακόμα και σήμερα στα χωριά όπου βρίσκονταν οι γαίες των βαρονιών αυτών, οι ντόπιοι τους θυμούνται ως «φεουδάρχες». Οι νέοι αυτοί κύριοι των βαρονιών συμμετείχαν ενεργά στον δημόσιο βίο. Εκλέγονταν Βουλευτές, στην Ιόνιο Βουλή, και μετά την Ένωση οι γιοι τους έγιναν Βουλευτές της Βουλής των Ελλήνων. Ταυτόχρονα, ασχολούνταν με τον δανεισμό, είτε εξωθεσμικό, όπως ο Λάσκαρης, είτε νόμιμο, όπως ο Βασιλάκης, με την ιδιότητα του μετόχου της Ιονικής Τράπεζας<sup>63</sup>.

Το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια του 19<sup>ου</sup> αιώνα οι Βενετοί και οι Κερκυραίοι βαρόνοι αντικαταστάθηκαν από Κερκυραίους αστούς δεν άλλαξε καθόλου τον φεουδαλικό τρόπο εκμετάλλευσης της γης στην Κέρκυρα, μέχρι και τις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα. Με άλλα λόγια, το «Αγροτικό Ζήτημα» της Κέρκυρας εξακολουθούσε να υφίσταται, παρ' όλες τις νομοθετικές απόπειρες επίλυσής του κατά το δεύτερο μισό του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Οι άμεσοι καλλιεργητές της γης εξακολουθούσαν να καλλιεργούν μια γη που δεν τους ανήκε κατά πλήρη κυριότητα και το καθεστώς αυτό είχε δύο σημαντικές, αρνητικές συνέπειες για την οικονομία του νησιού: αφενός οι καλλιεργητές-αγρολήπτες εξακολουθούσαν να πληρώνουν φεουδαλικού τύπου δασύματα στους κυρίους της γης – αγροδότες, γεγονός που σε συνδυασμό με τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά της κερκυραϊκής γεωργίας συντηρούσε το καθεστώς ακραίας φτώχειας για μεγάλο μέρος του αγροτικού πληθυσμού της υπαίθρου, και αφετέρου, καθώς υπήρχαν πολλαπλά δικαιώματα πάνω στη γη, κανένας από τους εμπλεκόμενους δεν ενδιαφερόταν να προχωρήσει σε εγχειροβελτιωτικές επενδύσεις, σε μια γη που ταυτόχρονα ανήκε και σε κάποιον ή κάποιους άλλους. Έτσι, οι γεωργικές αποδόσεις παρέμειναν σε πολύ χαμηλά επίπεδα για αιώνες.

---

στα κρατίδια της λατινικής Ανατολής, τα οποία ιδρύθηκαν με τις Σταυροφορίες. Στην Κέρκυρα εισήχθησαν επισήμως κατά το β' μισό του 15<sup>ου</sup> αιώνα. βλ. Jacoby, *La féodalité en Grèce médiévale*, σ. 265· S. N. Asonitis, «L'introduzione delle Assise di Romania in Corfù», *Quaderni di Cheiron* 2 (1996), σ. 59-76.

63. Βλ. πιο πάνω, υποσ. 26.

